

מכירת חמץ-דבר הלכה בבית כנסת אוהל נחמה, שעור א'

מכירת חמץ הפכה לשגרה

בעוד שבועות ספורים נלך כנראה כולנו לגבאים, ונמכור את החמץ שנשאר ברשותנו למשך ימי הפסח. אנו עושים זאת היום כדבר שבשגרה, ואנו לא מודעים לבעייתיות הגדולה העומדת מאחורי מעשה זה. בשעורים הבאים אני רוצה להתייחס לנושא של מכירת החמץ, ואני רוצה לשתף אתכם תחילה בחוויה אישית.

כנס אנשי מדע שומרי תורה תשמ"ז

לקראת שמיטת תשמ"ז (1987), התקיים כנס של אנשי מדע שומרי תורה בבית וגן. אחת ההרצאות היתה מוקדשת לשמיטה ולהישגי המדע בכל הקשור לגידולי מים. ההרצאה ניתנה על ידי אחד מהמובילים בכל הקשור לשמירת שמיטה כהלכתה. כוונתי לרב דר' קלמן כהנא ע"ה. הרב כהנא היה ממקימי חפץ חיים. הוא ראה עצמו כמי שמיישם את שיטתו של החזון אי"ש בכל הקשור למצוות התלויות בארץ.

בהרצאתו הוא גם התייחס להיתר המכירה. וטענתו העיקרית היתה כזו:

רבים שואלים מדוע אנו מוכנים לסמוך על היתר מכירת חמץ בפסח, ולא מוכנים לסמוך על היתר מכירת הקרקע בשמיטה. לדעתי אין להשוות בין השניים. מכירת החמץ מתייחסת לחמץ שממילא לא נמצא בהישג ידו של המוכר. המוכר בסה"כ מוכר את החמץ כדי להימנע מהאיסור של בל יראה, והוא אמנם בדל ממנו. לעומת זאת בשמיטה האדם מוכר את הקרקע ולא בטל הימנה. הוא מוכר את הקרקע ולאחר מכן נכנס לשדה כדי לעבד אותה.

אחריו עלה לבמה הרב הראשי לישראל הרב אברהם כהנא שפירא ע"ה. הרב שפירא התייחס לדבריו של הרב כהנא. הוא ציין שבמכירת חמץ היום, בדרך כלל **אנו מוכרים את החמץ ונבדלים ממנו** כמו שציין הרב כהנא. אבל לדבריו הסתמכו על מכירת חמץ באירופה גם בעלי רפתות, בהם האכילו את הפרות בחמץ ממש. מכירת החמץ נעשתה שם, כשבעל הרפת-המוכר, **ממשיך לעבוד ברפת המכורה**, למרות שהעדר אוכל חמץ ממש. כך שלמעשה יש כאן מצב מאוד דומה למה שקיים היום במכירת הקרקע.

התייחסות שונה למכירת חמץ ולמכירת קרקעות בשמיטה

למעשה היום, שתי המכירות האלה הן המכירות היותר מפורסמות, ויותר מיושמות בחיים הדתיים שלנו. המענין הוא כמובן **שעל מכירת הקרקע לשמיטה קמו הרבה עוררין, ומכירת החמץ התקבלה כנראה בכל קהילות ישראל**. זאת למרות שעל פניו נראה שמכירת חמץ באה להתיר השהיית חמץ שהיא איסור תורה, בעוד שמכירת הקרקע בשמיטה באה לפתור מאיסור שלכל הדעות כמעט הוא איסור שרבנן. שתי המכירות האלה הן למעשה נכללות בכותרת של חז"ל הנקראת '**הערמה**', ואני רוצה היום להתייחס באופן כללי לכמה מתכונות ה'הערמה' בדברי חז"ל.

הערמה יכולה לפרוץ כאשר קיים דיסונאנס בין רוח החוק לבין הפורמליסטיקה שלו.

אנו מניחים הן בהלכה והן בחוקים חילוניים שהחוק מושת על איזה בסיס. קיימת כוונה למחוקק. ההערמה מנצלת את הפורמליסטיקה, ובהתבססות על הפורמליסטיקה בלבד, היא

מאפשרת ביצוע של מעשים **המנוגדים כנראה לרוח החוק**, אך לא לניסוחו. יש כאן קיום החוק כלשונו, אך לא כרוחו.

בדרך כלל אנו מבינים היטב את רוח החוק, ובדרך כלל אנו אף מסוגלים להזדהות עם רוח החוק. לכן עמידה בנוסח החוק, שנוגדת את רוח החוק, משרה בדרך כלל הרגשה של **עשיה לא ראויה**.

כך גם במכירת חמץ. אנו מצווים להרחיק חמץ, והנה בסופו של יום, אנו נשארים עם החמץ בביתנו. כפי שנראה כנראה שמדובר בקיום נוסח החוק-ההלכה, אך התוצאה אינה עומדת ברוחה של ההלכה.

מחלוקת עקרונית על היחס להערמה, השופט זילברג והרב ליכטנשטיין
יש מחלוקת עקרונית איזו הערמה תהיה מותרת, ואיזו תהיה אסורה. לדוגמא נביא קטע שכתב השופט זילברג במאמר גדול על ההערמה

אגדה תלמודית אומרת 'בשעה שתקן שלמה עירובין... יצתה בת קול ואמרה בני אם חכם לבך, ישמח לבי גם אני', והרעיון העמוק שבמאמר הוא לדעתי, כי נותן התורה גופו רצה, כי יבואו חכמים בתקנותיהם וישמרו על שמירת השבת, שלא יהא 'עונג שבת' הופך דבר של 'עינוי נפש'.

לעומתו הביע הרב ליכטנשטיין עמדה שונה במאמר גדול על היתר המכירה בשמיטה, מאמר ראשון בשמיטה הראשונה שלו בארץ בשנת תשל"ג, ואח"כ בשמיטות הבאות:

*בעל הלכה רגיש מבין במלוא תחושתו עד כמה כאב הצורך שנוצר להכריע בין שני הערכים. איזה מחיר היה הלל מוכן לשלם כדי שלא לעמוד בפני הברייה האכזרית? לא תרועת תשוואות יצאה באותה שעה מפיו. כשהסתכל בפני המציאות, מילה אחת היתה בפיו: **ניצחתני**. הנני, נציג ההלכה והמסורה, אמנם מצליח להיחלץ, אך במישור אחד נשברתי. במקום לשמור ולקיים, התקנתי עקיפה.*

אלה הן שתי גישות שונות לנושא ההערמה שנאמרו על ידי חקרי דורנו. הם מבטאים מחלוקת עתיקת יומין.

סיכום

אני רוצה לטעון שלוש טענות הקשורות להערמה. [1] **הערמה מלווה בהרגשה קשה**, בדרך כלל מלווה ההערמה באי נחת מסוימת. מי שמשתמש בה, ויודע שמדובר בהערמה אינו חש בשביעות רצון [2] **אין קריטריונים מובהקים לשימוש בהערמה**, קשה להגדיר מתי מותרת ההערמה ומתי היא אסורה [3] **פוק חזי מאי עמה דבר**, בהמשך לנקודה הקודמת, כדי לדעת אם הערמה פרצה, עלינו לבחון מה קורה במציאות 'פוק חזי מה עמא דבר'.